

УДК 37.016:821.161.2

DOI 10.31654/2663-4902-2025-PP-2-51-60

Бондаренко Ю. І.

доктор педагогічних наук, професор кафедри української мови літератури,
культурології та журналістики
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
bondarenko_yuriy63@ukr.net
orcid.org/0000-0003-0938-9588

ІДЕАЦІЙНО-КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ШКІЛЬНОГО ВИВЧЕННЯ ТРОПІВ ІЗ БІНАРНОЮ СТРУКТУРОЮ

Більшість тропів мають бінарну структуру, включають у себе елементи різного походження: космо-, тео-, антропо-, соціо- та націоцентричного. Це дає підстави автору наукового матеріалу запропонувати ідеаційно-концептуальний підхід до вивчення мовно-образних утворень з метою опанування учнями «внутрішніх механізмів» тропів, а також формування в старшокласників усвідомленого ставлення до літературного матеріалу як до цілісної системи, пронизаної авторськими світоглядними настановами. У статті підкреслено: використання таких світоглядно актуальних концептів, як «Космос», «Бог», «Людина», «Суспільство», «Нація», дозволяє опрацьовувати не тільки макро- (увесь зміст, проблемно-тематичну спрямованість, образи-персонажі тощо), але й мікрорівень художнього матеріалу, куди входить мовна організація літературного тексту. У цьому контексті можна вирішувати й проблему вивчення тропів з бінарною структурою, яка вміщує різнопланові світоглядні складники, відображає процес набуття реаліями одного порядку властивостей реалій іншого. Виявляючи взаємодію елементів одного або різного світоглядного походження, учні можуть поглиблювати своє розуміння таких тропейчних утворень, як порівняння, метафора, метонімія, синекдоха, оксиморон та ін. Для цього автор статті пропонує ряд видів діяльності дослідницького характеру: спостереження за словесно-образними утвореннями, класифікацію тропів, виявлення різних світоглядних парадигм, виражених із допомогою окремих слів, визначення домінантної парадигми й допоміжної, усвідомлення впливу однієї парадигми на іншу, світоглядно орієнтоване узагальнення тропейчної організації мовно-образного утворення. Свої методичні пропозиції науковець ілюструє мовно-художніми зразками, узятимі із програмових літературних творів, зокрема з повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», а також переводить навчальну діяльність школярів із дослідницької сфери у творчу. У такий спосіб запропоновано окремий підхід до реалізації принципу вивчення літератури як мистецтва слова, коли опрацювання художньої мови входить в систему загального осмислення учнями літературного матеріалу.

***Ключові слова:** тропи, «внутрішній механізм» тропа, ідеаційно-концептуальний підхід, літературно-дослідницька діяльність, літературно-творча діяльність, мовна організація літературного твору.*

Постановка проблеми. Вивчення української літератури в старшій школі має включати підходи, які задовольняють інтелектуальні потреби учнів названої вікової категорії. Це дає можливість надати окремого напрямку опрацюванню тропейчної структури літературного матеріалу, адже словесні образи акумулюють на своєму мікрорівні авторські уявлення про природне середовище, Бога, людину, суспільство чи націю – світоглядні пріоритети, що завжди визначали і визначають мисленнєві процеси людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті пропонованої наукової роботи є актуальними методико-літературні дослідження, присвячені вивченню мови художнього твору (Ю. Бондаренко, Н. Івахно, С. Привалова, Л. Степаненко, Г. Токмань та ін.), його тематики, проблематики або світоглядно-філософської спрямованості (Ю. Бондаренко, Г. Токмань, В. Шуляр). В окремих випадках помітна тенденція об'єднати названі підходи, синтезувати спільне вивчення лінгвістичних та проблемно-тематичних аспектів. Наше завдання – поглибити названий процес, досягти розуміння учнями єдності макро- та мікроструктури літературного твору, коли кожен мовний образ (троп) розкриває важливі змістові сторони написаного автором.

Формування цілей статті. Ключове завдання полягає в поєднанні словесно-образного аналізу з ідеаційно-концептуальним, у виявленні тих дидактичних можливостей, які з'являються в результаті їх спільного використання. Бажаним є, з одного боку, з'ясувати, яким чином знання про світоглядні виміри літератури допомагають учням збагнути сутність конкретних тропів, а з іншого – розкрити важливість вивчення словесної організації тексту для усвідомлення ідейно-тематичного багатства літературного матеріалу.

Результати досліджень та обговорень. Словесно-художні утворення, наявні в літературному матеріалі, значною мірою виникають завдяки контамінації, тобто взаємопроникненню різних систем мислення, до яких слід віднести космоцентричну, теоцентричну, антропоцентричну, соціоцентричну та націоцентричну. При цьому одна з них виступає донорською, а інша – реципієнтною. Як пише Л. Кравець, йдучи за теорією Дж. Лакоффа і М. Джонсона, «...механізм метафори постає як взаємодія двох структур знань (фрейми, сценарії): когнітивної структури донорської зони (donor domain, або source domain) і когнітивної структури реципієнтної зони (recipient domain, або target domain)» [4, с. 32]. Аналогічну бінарну структуру можна бачити і в багатьох інших тропах: епітет – означуване й означення; порівняння – два порівнюваних предмети; контраст – два протиставлюваних; метонімія – два суміжні предмети як підстава для переназивання одного з них назвою іншого; оксиморон – два неpojєднуваних елементи та ін. У багатьох випадках образні складники тропу належать до різних світоглядних систем (хоча можуть входити й до однієї). Їх поєднання й породжує ефект світоглядного синкретизму (бінарності), який постійно помітно в тропеїчній структурі літературних творів.

У цьому зв'язку зазнає особливої актуалізації ідеаційно-концептуальний шлях аналізу, сутність якого «полягає в тому, що вчителі та школярі постійно зустрічаються з проявами і повинні виявляти в літературному матеріалі художнє втілення п'ятих фундаментальних ідей, виражених концептами: «Космос», «Бог», «Людина», «Суспільство» та «Нація» (кожну там, де вона задіяна), – які визначали і продовжують визначати духовно-філософські пріоритети людства» [2, с. 13]. Досить часто ці системи мислення взаємодіють, вступають у різні варіанти сполучуваності як на мікрорівні окремих мовно-художніх образів, так і більш загально, охоплюючи всю художню картину літературного твору. У цьому, зокрема, проявляє себе й образна структура: реалії одного порядку здобувають властивості реалій іншого, що й складає основу «внутрішніх механізмів» значної кількості тропів. Тому усвідомлення учнями сутності багатьох тропів, на наш погляд, повинно починатися з ознайомлення зі світоглядною системою людства, вираженою, зокрема, й через мистецтво слова. Ця система має свою структуру, включаючи образи, що походять від природних реалій (космоцентризм), релігійних вірувань (теоцентризм), знань про фізичні та психологічні властивості людини (антропоцентризм), специфіки соціальної (соціоцентризм) та національної (націоцентризм) організації суспільства. Всі вони досить часто переплітаються, формуючи оригінальні словесні утворення.

Тому, на нашу думку, опрацювання теоретичних понять про тропи потребує декількох важливих етапів аналітичної діяльності школярів. Ці етапи такі:

1. Ознайомлення з основними концептами людського мислення, усвідомлення світоглядних систем, що лежать в основі літературної творчості.

2. Спостереження за макрорівнем літературного матеріалу (твором в цілому, окремими масштабними художніми картинами), виявлення впливу названих систем на образно-змістову основу художніх джерел.

3. Визначення взаємодії різних систем мислення на макрорівні літературного твору, її художніх наслідків.

4. Виявлення світоглядних впливів на художній мікрорівень (окремі словесні образи, їх «внутрішні механізми»).

5. Осмислення процесу тропеїзації на художньому мікрорівні (окремих словесних образів), його зв'язків із світоглядними вимірами літературного тексту, що вивчається.

У такому контексті актуальності набуває **«ідеаційно-мовний аналіз**, застосування якого передбачає рух учня-дослідника від сприйняття та осмислення ідеаційно-вагомих семантично маркованих мовних одиниць (домінант), які виконують засадничу роль в процесі аналізу, до усвідомлення проблемно-тематичного та ідеаційно-концептуального багатства твору, а відтак – і особливостей образів-персонажів, сюжету, композиції тощо» [2, с. 143]. Отже, існує два самостійні підходи: від одиничного до загального або ж навпаки. Розуміння світоглядних парадигм, які визначають зміст літературного тексту, дозволяє більш предметно глянути на окремі мовні зразки. Аналіз словесних одиниць – шлях до усвідомлення художнього багатства та світоглядної глибини всього твору, які набувають образної виразності, якщо брати до уваги художній мікрорівень. Названі одиниці створюють своєрідний лінгвокультурний код, який слід розглядати «як систему знаків (символів) та правил передавання інформації, що мають етнічну, суспільно-культурну та субкультурну специфіку» [1, с. 72].

Постійні дослідження ідеаційно-концептуальних аспектів літературного матеріалу на макрорівні художніх джерел полягають у тому, щоб давати відповіді на базові питання:

Якими постають у творі природа, Бог, людина, суспільство, нація?

Якими значеннями письменник наділив відповідні картини й образи?

Яку художню мету він при цьому досягає?

У яких художніх точках задіяні автором світоглядні системи взаємодіють між собою? Як саме?

Що це дає для художньої концепції твору?

У шкільну практику, принаймні в 9–11 класах, мають увійти інтелектуальні вправи, спрямовані на дослідження світоглядних вимірів творчості кожного з письменників, передбачених для вивчення. Здатність визначати ці виміри, виходячи із загальних картин і масштабних образів, що є в тексті, необхідна для розуміння, що майстри слова завжди забезпечують засобами мистецтва певну світоглядну модель, у межах якої існує одна чи декілька ідеаційно-концептуальних засад, що мають свої точки дотиків і взаємопроникнень, накладань одна на одну. Це стає підставою для переведення відповідної роботи на мікрорівень твору: опрацювання словесно-образних утворень обов'язково буде включати в себе процес визначення того, яким чином явища одного світоглядного рівня проникатимуть у явища іншого. Скажімо, це можна проілюструвати усталеними в мовленні метафорами: *сонце сідає (встає), дощ іде, вітер дує, ніжка гриба* тощо. У цих словосполучах чітко прозирає вплив антропоморфних елементів на реалії природи (Космосу). Подібну взаємодію людини й природи можна бачити в літературних творах і в більш масштабних картинах і в окремих словесних образах. Перехід у вивченні від більшого до меншого й складає, на наш погляд, сутнісний момент в осягненні тропів із використанням ідеаційно-концептуальних засад. Адже художні образи стають виразниками світоглядного спрямування автора, який намагається надати художнім картинам і образам певного змісту, орієнтувати їх у русло власної концепції дійсності. Тому й виникає настанова, що «сучасна методика викладання літератури вимагає розгляду мови твору в тісному взаємозв'язку зі змістом і образами, через які письменник висловлює свої ідеї» [3].

Так, у повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» широко представлено антропоцентричну, космоцентричну та теоцентричну світоглядні системи, які постійно перетинаються, і ці перетини дозволяють письменнику сформувати цілісні образи людини й природи, змалювати релігійні (християнські та язичницькі) уявлення, розкрити особливості їх взаємодії, а в результаті концептуалізувати змальовану дійсність відповідно до авторського задуму, проставити виразні філософські акценти. Важливо продемонструвати це учням, виходячи як із загальної художньої парадигми тексту, що впливає з картин природи і образів людей, так і на рині словесних мікрообразів. У центр уваги учасників навчального процесу повинні потрапляти тропи, із допомогою яких розкрито уявлення гуцулів про Бога, людину, природне середовище. Учні мають спостерігати, як письменник постійно здійснює накладання однієї світоглядної парадигми на іншу: образи релігійного змісту часто зазнають антропоморфізації, деякі персонажі-люди, зокрема Юра, навпаки, набувають теоцентричних рис, природне середовище потрапляє в простір тео- та антропоцентричних уявлень. Наводимо деякі приклади з художнього твору, які слід розглянути на уроці.

Антропоцентричні риси в образах релігійного змісту

«Та ось з-за гори встає вже бог-сонце і вкладає свою голову в землю»; «Святий Ілля воювався, блискав мечем і так гримав з рушницю»; «бог все знав на світі, лише нічого не вмів зробити»; «бог, як що хотів мати, мусив вимудровувати в нього або украсти»; «поробив арідник візці, зробив си скрипку і грає»; сивий бог йшов босоніж по пухкому снігу і тихо одхиляв двері кошари».

«Се був веселий чугайстир, добрий лісовий дух, що боронить людей од нявок»; «чугайстир добродушно всміхнувся, кліпнув лукаво оком і поспитав Івана»; «Чугайстир поклав волохаті руки на боки і вже хитався; плескав в долоні чугайстир, і присідав до землі»; «Врешті чугайстир стиха хихикнув; що там блукає веселий чугайстир, який зараз просить стрічного в танець та роздирає нявки»;

Антропоцентричні риси в образах природи

«Хмара подумала трохи і пустила в відповідь вогняну стрілу»; «бурий ведмідь, страшний ворог маржини – «вуйко»; «аж сюди приносив гомін лісів»; «глибокий задуманий ліс»; «тут її взяла вода»; «тепер маєм живий вогонь»; «вогонь ледве диха, і навіть дим соромливо тікає в вікно».

Теоцентричні риси в образах людей та природних реалій

«Раптом з'являється сонце – праве боже лице»; «Про нього люди казали, що він богує. Він був як бог, знаючий і сильний, той градівник і мольфар»; «він був земним богом, той Юра, що хотів Палагни, що простягав до неї руки, в яких тримає світові сили».

Космоцентричні риси в образах людей

«Але Юра так само міцно стояв, і кучері вились на голові в нього, як у гнізді гадюки»; «Він вився, як в'юн, по горі, завертаючи хмару, моцувався із нею, спирав...»; «біле Палагнине тіло вигиналось на травах, мов габи в Черемоші»; «чула немов павутиння на всьому тілі од гарячого погляду чорних очей».

Виходячи із наведеного фактичного матеріалу, можна встановити основні напрямки дослідницької діяльності школярів, які необхідні для того, щоб виявляти зрощення двох світоглядних парадигм, реалізованих із допомогою тропів, здебільшого метафор, порівнянь, епітетів, і помітних на рівні словесних мікрообразів.

Отже, традиційно вивчення тропів потребує проведення декількох етапів:

1. Спостереження за словесно-образними явищами, які уособлюють певний художній спосіб вираження, відповідний тропу чи стилістичній фігурі.

2. Класифікацію його тропеїчної природи, позначення необхідним терміном.

Проте ідеаційно-концептуальний підхід потребує продовження спостереження над текстом. Сюди входить:

1. Визначення в словесних конструкціях різних світоглядних парадигм, виражених на рівні конкретних слів та їх сполучень у метафорах, порівняннях, епітетах тощо.

2. Встановлення первинної світоглядної системи та допоміжної.

3. Окреслення особливостей впливу допоміжної системи на головну, художньо-світоглядних результатів цього процесу на тропеїчному рівні тексту.

4. Узагальнена оцінка художньо-словесного (тропеїчного) способу вираження світоглядно орієнтованих оцінок, зроблених автором чи літературними персонажами.

Для систематизації досліджень пропонуємо заповнювати таблицю, у якій забезпечити поступовість та розмежування названих вище етапів проведення дослідження. На наш погляд, вона може набути такого вигляду (зразок).

Словесний вираз	Первинна світоглядна система	Допоміжна світоглядна система	Художня мета взаємодії світоглядних систем	Класифікація тропа
встає вже бог-сонце і вкладає свою голову в землю	космоцентризм (сонце)	теоцентризм (Бог), антропоцентризм (голова)	обожнення і олюднення природного явища	Метафора
сонце – праве боже лице	космоцентризм (сонце)	теоцентризм (Боже лице)	обожнення природного явища	порівняння, виражене з допомогою пропуску порівняльного сполучника
Він був як бог	антропоцентризм (Юра)	теоцентризм (Бог)	надання людині божественних рис	Порівняння
Живий вогонь	космоцентризм (вогонь)	космоцентризм, антропоцентризм (живий)	оживлення явищ природи	Епітет

Аналізуючи художні вислови, важливо визначити ключове поняття, яке представляє головну світоглядну основу сказаного: наприклад, «сонце» (космоцентризм). Далі вчитель та учні вибирають інші світоглядно орієнтовані слова: «Бог», «голова», «лице» (теоцентризм, антропоцентризм). У результаті вони встановлюють всі необхідні взаємодії та їх художню мету, роблять висновок, що М. Коцюбинський, змальовуючи життя гуцулів, зміг передати світоглядний синкретизм своїх героїв, у якому зрослися космо-, тео- та антропоцентричні уявлення. При цьому вони дають відповіді на питання:

Який образ є центральним у конкретному вислові?

Який його світоглядний статус?

Назвіть відповідні лексеми.

Які світоглядні системи виступають допоміжними?

Якими словами вони представлені?

У який спосіб ці світоглядні системи взаємодіють на рівні обраного мовного утворення?

З якою метою автор здійснив таку взаємодію?

Яким тропом її виражено?

На наш погляд, вивчення тропів із використанням ідеаційно-концептуального підходу слід здійснювати на основі літературних творів (на матеріалі шкільної програми), у яких певну світоглядну систему представлено максимально виразно. Скажімо, **космоцентризм** є визначальним для таких художніх текстів: поема «Слово о полку Ігоревім», «Сон» Т. Шевченка, «Лісова пісня» Лесі Українки, «Тіні забутих предків» та «Intermezzo» М. Коцюбинського, «Момент» В. Винниченка, «Поза межами болю» О. Турянського, «Тигролови» Івана Багряного, «Зачарована Десна» О. Довженка, поезія П. Тичини, Б.-І. Антонича, Є. Плужника.

Теоцентризм: «Маруся» Г. Квітки-Основ'яненка, «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, «Мойсей» І. Франка.

Соціоцентризм: «Сон», «Кавказ» Т. Шевченка, «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного, «Поза межами болю» О. Турянського, «Intermezzo» М. Коцюбинського, «Місто» В. Підмогильного, «Тигролови» Івана Багряного та ін.

Націоцентризм: «Енеїда» І. Котляревського, «І мертвим, і живим...», «Розрита могила» Т. Шевченка, «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного, «Мойсей» І. Франка.

Антропоцентризм: кожен літературний текст, адже концепція людини є завжди.

Відповідно в названих творах слід обирати художні засоби, які, з одного боку, ілюструють тропи певного типу, а з іншого – світоглядні моделі, які в них представлено. У такий спосіб можна одночасно осмислювати художню концепцію тексту й формувати вміння визначати тропи, їх класифікувати, пояснювати художню роль. Важливого значення набуває пояснення відібраних утворень. «Коментування тексту – це з'ясування семантичної природи окремих слів і висловів з метою конкретизації їхнього плану змісту й особливостей значеннєвої актуалізації в межах мікро- або макроконтраксту» [6, с. 37].

Відповідні знання й уміння школярів можна закріплювати й безвідносно до художніх творів. Зокрема, буде корисною творча робота, мета якої – навчити дітей створювати тропи, виходячи з декількох світоглядних парадигм (завдання – з'єднати мовні зразки з двох різних груп).

Епітет

Космоцентризм: *день, ліс, вітер, річка, гілка, вода, сад, вогонь, птахи, звір, сонце, пес.*

Антропоцентризм: *усміхнений, сердитий, похмурий, задуманий, підступний, кучерявий, тендітний, лагідний, жорстокий, говіркий, вірний, злий.*

Порівняння

Соціоцентризм: *суспільний розвиток, наша міська рада, суспільні реформи, вибори до парламенту, війна.*

Космоцентризм: *мурашник, неначе темна ніч, повзуть черепахою, неначе лютий звір, як бурхлива ріка.*

Метонімія

Соціоцентризм: *Ніжин, Київ, Україна, США, Одеса, Львів, Польща, Великобританія.*

Антропоцентризм: *надає допомогу, сміється, вирішив, вийшла на вулиці, святкує, товаришує з..., об'єдналася, входить до...*

Звичайно, у творенні тропів можуть брати участь і реалії, що презентують одну світоглядну систему. Тому такий варіант, коли учні створюють художні вирази з концептів, що входять до одного світоглядного ряду, теж можливий.

Оксиморон

Антропоцентризм: *мовчки, весела, розумний, молодий, живий, мудрий, весело, жадливо.*

Антропоцентризм: *дурень, труп, плакати, дід, ідіот, печаль, кричати, красивий.*

Отже, наведені вправи мають подвійне значення: вони допомагають на творчому рівні засвоїти поняття про тропи, про «внутрішній механізм» кожного, а також включають учнів у розуміння світоглядних основ літературної творчості, які, зокрема, виражені й через мовно-образні утворення. Під час опрацювання художніх текстів така діяльність зазнає ускладнення, адже учні мають ще й віднайти тропи в літературних творах, побачити в їх структурі двочленність, тобто презентацію різних понять-концептів, що належать до наявних світоглядних систем. Школярі класифікують побачене і як тропи, і як способи вираження ідеаційно-світоглядної стратегії письменника. Вони встановлюють зв'язок між словесним мікрорівнем та загальною художньою картиною, наявною в літературному джерелі. Кожен троп стає своєрідною точкою входження в художню цілісність, допомагає розкрити загальну картину світу, яку створив письменник. Вчитель та діти помічають ряди світоглядно однотипних за своїм змістом мовних конструкцій, що утворюють між собою спорідненість, а відтак і концептуальну єдність.

Отже, виконання заявлених завдань потребує педагогічних зусиль у двох напрямках: учні мають одержати теоретичні знання про тропи, а також про світоглядні засади літературної творчості. Це може статися, якщо вчитель використовує ідеаційно-концептуальний підхід як ключовий у викладанні літератури. Відповідно вивчення теорії літератури, зокрема тропів, стає частиною загального підходу. Володіння світоглядними основами художньої творчості дозволяє вписувати в цю систему опрацювання менших тем, до яких належить аналіз словесної тканини. Якщо загальна практика веде учнів до осмислення світоглядної стратегії письменника в цілому, то вона ж стає підставою для пояснення цієї стратегії й на мовному мікрорівні – в конкретних тропеїчних утвореннях. Тому «твори літератури допомагають збагатити словниковий запас, розвивати мовлення, сприяють поглибленню світогляду читача» [5, с. 164]. Відбувається це одночасно. Знання про тропи стають частиною більш загальних уявлень про мистецтво слова. Важливо, щоб учні розуміли: філософська концепція тексту пронизує всі художні структури включно з мовою літературного джерела. Її можна виявляти, аналізуючи тематику й проблематику, образи-персонажів, позасюжетні елементи тощо. У цьому контексті своє місце займають і словесні звороти, які на тропеїчному рівні теж виражають провідні думки автора, його світогляд. Тому необхідно вивчення мови комбінувати з опрацюванням інших елементів, давати узагальнену оцінку тексту, враховуючи і його словесно-тропеїчне наповнення. Виникає подвійне завдання: учні одночасно мають визначати тропи і їх світоглядно-концептуальне навантаження шляхом семантичного декодування. Школярі обов'язково повинні бачити, як взаємодія концептів «Космос», «Бог», «Людина», «Суспільство», «Нація» впливає на образотворення, входить у структуру кожного конкретного тропу, що має бінарну основу. Це, крім того, дозволяє реалізувати один із головних принципів методики навчання літератури – аналіз художнього твору в єдності змісту і форми. Опрацьовуючи «внутрішній механізм» тропу, усвідомлюючи його бінарну структуру, визначаючи, які при цьому задіяні світоглядні концепти, учні одночасно осягають і формальну, і змістову побудову словесного виразу. Авторська думка набуває для них конкретизованого вигляду: школярі бачать її словесне оформлення, структурне вираження з допомогою елементів тропеїчного утворення, вписують своє мовне спостереження в загальну концепцію літературного твору. Тому «провідними прийомами ... є спостереження за мовою художнього твору, мовний аспект аналізу тексту, визначення мовних рис індивідуального стилю письменника...» [7, с. 247]. Словесні дослідження – шлях до вирішення названої проблеми.

Висновки. Бінарна структура багатьох тропів заснована на світоглядному синкретизмі. Це дає підстави використовувати ідеаційно-концептуальний підхід до вивчення мовно-художніх утворень на уроках літератури. На нашу думку, опрацювання тропів повинно бути пов'язаним із загальною стратегією осмислення літературних джерел, яка особливо в старшій школі має набирати світоглядно формувальної спрямованості. Якщо вчитель дотримується використання ідеаційно-концептуального підходу під час аналізу всіх елементів тексту, відповідно він зможе переносити його й на вивчення мовної тканини, яка займає важливе місце у творенні всього художнього поля. Школярі повинні володіти концептами «Космос», «Бог», «Людина», «Суспільство», «Нація», використовувати їх у визначенні «внутрішніх механізмів» тропів, розуміти цей вид діяльності як частину ідеаційно-концептуального прочитання літературного матеріалу, який вони вивчають на уроці. Це дає підстави для більш глибокого усвідомлення учнями природи художньої творчості, яка завжди пронизана світоглядними настановами письменника і є способом їх вираження. Усе це відбувається на проблемній основі. «Конструювання проблемних літературних ситуацій є основою професійно-фахової діяльності вчителя літератури» [9, с. 19]. Ключова проблема, яку вирішують школярі, – встановлення світоглядної єдності між мовними утвореннями та загальною ідейно-філософською концепцією літературного твору, пояснення на цій основі «внутрішніх механізмів» тих тропів, які використав письменник.

Література

1. Бондаренко А. Лінгвокультурологія: навчально-методичний посібник. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 197 с.
2. Бондаренко Ю. Методика шкільного вивчення української літератури на засадах ідейно-концептуального підходу: теорія і практикум : навчальний посібник для студентів філологічних факультетів. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 199 с.
3. Кордонська А. В. Вивчення мови художнього твору в старшій школі. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/000e0b-a954.docx.html>
4. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 416 с.
5. Небеленчук І.О. Ціннісно-світоглядні орієнтації як важлива складова читацької компетентності. *Шкільна літературна освіта: традиції і новаторство. XII Волошинські читання*. Київ, 2024. С.162-167.
6. Степаненко Л. Лінгвістичний аналіз художнього твору на уроках літератури як методична проблема: діахронний аспект. Педагогічні науки. Збірник наукових праць. Полтава, 2011. С. 35-41.
7. Токмань Г. С. Інтегроване вивчення мови художнього твору в процесі фахової підготовки майбутнього вчителя української мови і літератури. С. 237–248. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/19649>
8. Шуляр В.І. Технологія проблемного навчання в системі компетентнісної літературної освіти. *Педагогічний альманах*. 2024. Випуск 56. С. 17-23.

References

1. Bondarenko A. (2021). *Lingvokulturologija: navchalno-metodychnyj posibnyk*. [Linguoculturology: a teaching and methodological manual]. Nizhyn: NDU im. M. Gogola, 197 c. [in Ukrainian]
2. Bondarenko Y. (2012). *Metodyka shkilnogo vyvchenna ukrajinskoji literatury na zasadah ideatyzjno-kontseptualnogo pidhodu: teorija i praktykum* [Methodology of school study of Ukrainian literature based on the ideological and conceptual approach: theory and practice]: navchalnyj posibnyk dla studentiv filologichnyh fakultetiv . Nizhyn: NDU im. M. Gogola, 199 c. [in Ukrainian]
3. Kordonska A. V. *Vyvchenna movy hudozhnogo tvorv v starshij shkoli* [Studying the language of a work of art in high school]. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/000e0b-a954.docx.html> [in Ukrainian]

4. Kravetz L. (2012). Dynamika metafory v ukrajinskij poeziji XX st. [The dynamics of metaphor in Ukrainian poetry of the 20th century]: VTZ «Akademija», 416 s. [in Ukrainian]
5. Nebelenchuk I. O. (2024). Tzinnisno-svitogladni orijentatziji jak vazhlyva skladova chytatzkoji kompetentnosti [Value-based and worldview orientations as an important component of reading competence]. *Shkilna literaturna osvita: tradutziji i novatorstvo*. XII Voloshynski chytanna. Kyjiv, S. 162-167. [in Ukrainian]
6. Stepanenko L. (2011). Lingvistychnyj analiz hudozhnogo tvory na urokah literatury jak metodychna problema: diahronnyj aspekt [Linguistic analysis of a work of art in literature lessons as a methodological problem: a diachronic aspect]. *Pedagogichni nauky. Zbirnyk naukovykh prats*. Poltava, S. 35-41. [in Ukrainian]
7. Tokman G. S. Integrovane vyvchenna movy hudozhnogo tvoriv v protzesi fahovoji pidgotovky majbutnogo vchytela ukrajinskoji movy i literatury Integrated study of the language of a work of art in the process of professional training of future teachers of Ukrainian language and literature. S. 237-248. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/19649> [in Ukrainian]
8. Shular V. I. (2024). Tehnologija problemnogo navchanna v systemi kompetentnisnoji literaturnoji osvity [Problem-based learning technology in the system of competency-based literary education]. *Pedagogichnyj almanah*. Vypusk 56. S. 17-23. [in Ukrainian].

Bondarenko Y.

doctor of pedagogical sciences,
professor of the Department of ukrainian language, literature,
culturology and journalism,
Nizhyn M. Gogol State University
bondarenko_yuriy63@ukr.net
orcid.org/0000-0003-0938-9588

IDEATIC-CONCEPTUAL APPROACH TO THE SCHOOL STUDY OF TROPES WITH A BINARY STRUCTURE

Most tropes have a binary structure and include elements of cosmo-, theo-, anthropo-, socio- and nation-centric origin. Due to this it is possible to propose an ideational-conceptual approach to the study of linguistic and figurative formations which help students to master the "internal mechanisms" of tropes, and this also contributes to the formation of high school students' conscious attitude towards literary material as a holistic system permeated with the author's worldview guidelines. The author emphasizes that the use of such ideologically relevant concepts as "Cosmos", "God", "Man", "Society", "Nation" allows you to work out not only the macro-level (the entire content, problem-thematic orientation, images-characters, etc.), but also the micro-level of artistic material, which includes the linguistic organization of the literary text. In such a way it is possible to solve the problem of studying tropes with a binary structure, which contains diverse worldview components and reflects how the realities of one order acquire the properties of the realities of another order. By revealing the interaction of elements of the same or different worldview origin, students can deepen their understanding of such trope formations as comparison, metaphor, metonymy, synecdoche, oxymoron, etc. For this purpose, the author of the paper proposes a number of types of research activities: observation of verbal-figurative formations, classification of tropes, identification of different worldview paradigms expressed with the help of individual words, determination of the dominant and auxiliary paradigm, awareness of the impact of one paradigm upon another, worldview-oriented generalization of the tropic organization of the verbal-figurative formation. The scientist illustrates his methodological proposals with linguistic and artistic samples taken from literary works, included in the school curriculum, in particular from the story of M. Kotsiubynskyi "Shadows of Forgotten Ancestors", and also transfers the educational activity of schoolchildren from the research sphere to the creative one. In this way, a separate approach to the implementation of the principle of

studying literature as the art of the word is proposed, when the processing of artistic language is included in the system of general comprehension of literary material by students.

Key words: tropes, "internal mechanism" of a trope, ideational-conceptual approach, literary research activity, literary-creative activity, linguistic organization of a literary work.